

**СИМВОЛІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ФІТОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА
УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

У статті розглядається символічне значення фітонімів в англійській та українській мовах. Аналіз символічних конотацій дозволяє виявити спільні символічні значення для двох мов, а також індивідуальні, притаманні лише одній із досліджуваних мов.

Ключові слова: *символічне значення, фітонім, символічна конотація.*

The article focuses on the symbolic meaning of phytonyms in the English and Ukrainian languages. The analysis of symbolic connotations allows to distinguish common and individual symbolic meanings.

Key words: *symbolic meaning, phytonyms, symbolic connotation.*

Образи рослин є складовою національної картини світу, відображеної в мові, фольклорі, літературі, у повсякденному житті. Численні найменування рослинного світу (фітоніми) відіграють особливу роль у процесі пізнання, а сприйняття природи у кожного народу має як загальнолюдські, так і національні відтінки. Фітоніми, позначаючи існуючу реальність, є також важливими лінгвістичними елементами світогляду як вищого духовного рівня уявного світу.

Вибір тематичної групи фітонімів для нашого дослідження обумовлений низкою факторів:

- назви рослин належать до групи об'єктів, які характеризується стійким кількісним складом, що забезпечує повноту охоплення досліджуваного матеріалу;

- фітонімічна лексика яскраво репрезентує життєвий досвід людини, її тонкі, індивідуальні спостереження за навколишнім світом. Отже, можна говорити про відображення специфічних рис характеру, культурних та історичних традицій народу у лексиці флори;
- можливе співвіднесення найменувань рослин у різних мовах із загальним позамовним поняттям за допомогою латинської термінології, без чого складно принципово точно і об'єктивно проаналізувати українські та англійські лексичні одиниці, які мають бути співвіднесені з денотатом;
- уявлення носіїв досліджуваних мов фіксуються внутрішньою формою найменувань, які відображають найважливіші для впізнання рослин ознаки: *білоцвіт, mari / gold (колір); грабельки, bottlebrush (форма); ладаник, pepper / grass (запах і смак); wound / wort (цілющі властивості рослини); заразіха, fum / itory (життєдіяльність рослини)* та ін.

Питанням семантики фітонімів присвячено низку наукових праць. Учені розглядають назви рослин на предмет міфологічного та метафоричного світобачення; досліджують фразеологізми з компонентом «фітонім»; вивчають їх символічні конотації (К. Браун, Л. Дяченко, В. Жайворонок, О. Куцик, М. Маковський, Н. Петрова, Л. Почепцова, С. Стерлінгов та ін.).

Назви рослин сучасної англійської та української мов є носіями символічного змісту завдяки таким їх семантичним ознакам, як багатозначність, образність (переносність) та згорнутість (імпліцитність) змісту, універсальність в окремій мові та символічна близькість зі словами інших мов, семантична багатоваріантність за рахунок індивідуальних особливостей носіїв мови та дуалізм символічного значення (О. Лосєв, Ю. Лотман, М. Маковський, К. Юнг). Індивідуальні знання символіки фітонімів формуються переважно на підсвідомому рівні під впливом міфів, легенд, пісень, фразеологізмів, літературних творів, звичаїв, обрядів, ритуалів тощо. Рослинні символи виникли з найдавніших міфологічних уявлень про світобудову й виражають загальнолюдські та національні

архетипи [цит. за: 8, с. 14]. Вивченню народної символіки присвячено роботи Я. Автамонова, Г. Булашева, Д. Зеленіна, О. Потебні, П. Сobotки, М. Торен, В. Усачевої та ін.

У процесі порівняння англійських та українських назв рослин може спостерігатися тотожність, схожість, часткова або повна розбіжність сталих словосполучень та речень, що активізуються у фітонімах досліджуваних мов та складають групи певних символічних конотацій. Наприклад, фітонім *oak* / дуб асоціюється з групами слів, об'єднаних тематикою сили й мужності (*strong, strength, mighty, tough* / *сила, могутність, богатир, стійкий, чоловік* тощо). Передумовами уявлень англійців та українців про символіку назв дуба є фразеологізми й усталені порівняння (*as strong as an oak; mighty oaks from little acorns grow* / *сильний як дуб*).

Порівняння національно обумовленої символіки дуба в сучасній свідомості носіїв двох культур (як на рівні закріпленості в мовних значеннях, так і на рівні актуальності символічного сенсу самої рослини) показує, що вона більш яскраво представлена в англійській мові, що пояснюється, мабуть, частково значним впливом античної традиції, а також особливою роллю цієї рослини в англійському фольклорі (*Major Oak* в Шервудському лісі, який є туристичним об'єктом, за переказами був місцем зустрічі війська Робін Гуда; *Parliament Oak* в Ноттінгемширі (місце, де був скликаний парламент), відомі також два вікових дуба в Сомерсеті – *oaks of Gog and Magog*, (легенда про гігантів, які блукали давньою Британією тощо)) [4, с. 195].

Дуб як символ королівської влади виявляє переплетіння мотивів. По-перше, таке сприйняття рослини пов'язано саме з його особливим статусом (світове, священне дерево, через яке здійснюється зв'язок з Божественним): вважаючи себе земним утіленням божества, правителі в давнину носили корони з листя дуба. По-друге, не можна виключати того, що більш яскрава для Великобританії мотивація пов'язана з певним історичним фактом – історією про Чарльза II, який уникнув полону після битви біля Вустера,

ховаючись під дубовими деревами, і його подальше прибуття до Лондона в 1660 р., яке ознаменувало відновлення монархії. Історичний факт отримав продовження у фольклорі та поклав початок існуючої і в сучасній Великобританії традиції святкувати так званий *Royal Oak Day* (29 травня), атрибутом якого є лист (гілка) дуба.

Дубу приділялася значна роль у сакральних уявленнях кельтів. Зокрема, під дубом творить свої чари Мерлін. Кельтські жерці, друїди, перетворювали дубові гаї на справжні святилища і культові центри, а дубові гілки використовували в різноманітних ритуальних обрядах. Саме слово «друїд» походить, на думку дослідників, від давньої назви дуба (*Duir* – «*men of the oaks*»). У віруваннях друїдів дуб символізував ось світу й асоціювався із силою та мудрістю. За уявленнями кельтів усе, що росте на цьому священному дереві, є даром небес. Особливу роль відіграє образ дуба, увитого «золотою гілкою» омели, причому дуб символізує чоловічий принцип, а омела – жіночий. У епоху християнізації кельтів багато церков та монастирів в Ірландії часто будувалися неподалік від дібров або окремих дубів.

Дуб як символ перемоги, тріумфу: така символіка пов'язана з фізичними властивостями дуба (фортеця, міць) і обумовлена античною традицією надягати на голови полководців-переможців вінки з гілок дуба: *oak* <...> 5. a. *The leaves of the oak, esp. as worn in a chaplet or garland*. Не випадково назва офіційного маршу військово-морських сил Великобританії – *Heart Of Oak*. Дуб є символом Англії (мотивація – фізичні властивості рослини та його особлива роль для країни) [4, с. 196].

Фізичні властивості дуба, що виділяють його серед інших дерев, як ми вже зазначали, обумовлюють його символічне значення і в українській мові, де дуб також виступає символом сили, витривалості. В слов'янській міфології переважно з ним пов'язані перекази про світові дерева, воно вважалося священним і асоціювалося з ім'ям Перуна, який добував з нього вогонь (саме слово дуб спочатку містило в собі загальне поняття дерева). У

давнину у слов'ян було поширене вірування, що у дубах мешкають душі померлих предків. У легендах і казках давніх слов'ян дуб найчастіше є сакральним місцем, із яким пов'язана доля людини і біля якого здійснюються вирішальні для героїв події. Дуб шанували і як дерево родючості (звичай садити дубок при народженні дитини). У фольклорі образ дуба персоніфікує міцного, дужого, красивого парубка-козака («Парубочки як дубочки»). Аналогічні символи переповнюють українські пісні: *Ой у полі дуб зелений, / Під тим дубом вишня, / А там козак конем грає / Щоб дівчина вийшла.*

Розмаїття міфологічних уявлень про одну й ту саму рослину породжує багатоваріантність символіки фітонімів. Наприклад, український фітонім *барвінок* асоціюється за такими ознаками, як «вічна пам'ять», «любов до батьківщини», «весілля», «дівочість», «чоловіча краса». Фітонім *вишня*, який розвиває у своїй структурі семантичний компонент «материнство», є також символом взаємної любові, весни, краси, мужності, рідної землі, України. Усі символічні значення фітоніма *верба* є позитивними (Батьківщина, молода дівчина, мати, пам'ять, весняне пробудження природи, сум) і характеризують ментальні особливості українського народу.

В основі ідіотнічної символіки знаходяться такі мовно-культурні чинники як етимологія фітонімів, переносні значення, їхні фразеологічні оточення, усталені цитати, народні традиції, обряди, фольклор тощо. Так, аналіз символічних конотацій назви квітки *rose* / *троянда* дає

можливість виявити спільні символічні значення для двох досліджуваних мов: «недоліки» та «стан здоров'я людини»; «краса взагалі» (*no rose without a thorn* – немає троянди без колючок; *as red as a rose* – червона, як троянда; *milk and roses* – кров з молоком; *have roses in one's cheeks* – рум'янець на всі щоки, кров з молоком; *one's blood rose in a jet* – кров кинулася в голову / червона, як рожса; *рожса і в терні гожа*; *нема бджоли без жала, а троянди без колючок*; *на кожній троянді є колючки*; *любиш троянду – терни колючки*), а також індивідуальні, притаманні лише одній із досліджуваних мов. Так, для української мови: «краса й праця» (*троянди й виноград*); англійської мови: «призначення чого-небудь» (*lie upon roses when young, if you'll lie upon thorns when old*), «сором'язливість» (*blush like a rose*), «геральдично-символічне» (троянда є національною емблемою Англії) [1].

Фітонім *thorn* / *терен* асоціюється носіями двох мов за символічною ознакою страждань та мучеництва, яка має релігійне походження: *rain* «біль», *trial* «випробування», *Jesus* «Ісус» / *трудощі, розп'яття, біль* тощо. Національно-специфічний характер українського фітоніма *терен* має символічне значення нещасливого кохання та жіночої самотності (*Цвіте терен, цвіте терен / Листя опадає, Хто в любові не знається, / Той горя не знає*) [8].

На думку більшості британців, загальновизнаними символами скорботи за численними жертвами світових війн та військових конфліктів є *троянда і мак*: *The rose represents the paradigm of Englishness as well as bearing the traditional priority amongst apocalyptic flowers* (P. Fussell). Поминальна

промова не знає більш яскравого представника рослинного світу, який є настільки органічним в єдності життя і смерті: *The rose is so numerous in British war cemeteries that its shadow falls across every grave at some time during the day* (M. Middlebrook).

Символ магічного *маку* для українців такий же давній, як і *калина*. В усній народній творчості *мак* ще й символ красивої дівчини (*Гарна дівка, як маківка, Дівчина, як маків цвіт, Як маківочка, Як мак процвітає / про людину у повній силі і красі*). Водночас *мак* пов'язується із хтонічними істотами, смертю («*маку наївся*»; «*на мак розбити*»). Окрім того, *мак* є надійним оберегом від лиходійства нечистої сили.

Мак також символізує навколишній світ, оселю; світанкову зорю; швидкоплинність людського життя; козака, що героїчно загинув, захищаючи Україну (*Ординці воїна скришили, / На землю впало тіло біле / І, наче зерно, проросло, / А влітку маком зацвіло* (М. Стельмах)).

У цілому за однаковими символічними значеннями асоціюються фітоніми, які становлять точки збігу образних уявлень українців та англійців про кохання, нещастя й страждання, гордість і пихатість, сакральність і магічність тощо.

Символічні конотації, притаманні якійсь одній із досліджуваних мов, на нашу думку, виявляються найцікавішими. Це дає можливість описати уривки національних картин світу українців та англійців, а також простежити взаємовплив мови і менталітету нації.

Зіставлення символічних конотацій фітонімів-корелятивів дозволяє також з'ясувати деякі особливості національних уявлень про одне й те саме поняття. Наприклад, символом патріотизму для англійців є дуб, для українців – верба, барвінок, тополя, вишня. Одним із ключових флористичних концептів української ментальності є *калина*. Образ цієї рослини у фольклорі, художній літературі,

мистецтві представлений десятками символів.

Таким чином, зіставлення культурологічної складової в англійській та українській мовах дозволяє виявити як універсальне так і національно-специфічне. Перший фактор (універсальна культурологічна складова) припускає, що асоціативний потенціал рослини, обумовлений її роллю у фольклорних, релігійних, літературних та інших традиціях, збігається в різних культурах. У розглянутій нами семантичній групі фітонімів можна говорити в основному лише про значення, характерні для європейських культур, оскільки найбільш активними джерелами таких універсальних асоціацій є міфологія і традиція античності, а також європейське Середньовіччя. Спільним для двох культур є символічне значення таких рослин, як лавр (символ слави), кипарис (символ печалі), мак (символ сну, забуття) та ін.

Другий чинник – досить різноманітні національно-специфічні культурологічні компоненти. Зустрічаються значення, властиві виключно одній із культур. Наприклад, символічне значення фітоніма *уеу* «символ смерті» – бере початок у Великобританії у часи друїдів і зберігається в християнську епоху (традиція ховати померлого з гілкою тиса і висаджувати тисові дерева на цвинтарях).

Непоодинокими є випадки, коли асоціативні компоненти, зумовлені культурною традицією, частково перетинаються в двох мовах, маючи при цьому свою специфіку. Одним із найбільш яскравих прикладів такого злиття унікального та специфічного є фітонім *дуб*.

Отже, мусимо констатувати, що значна кількість символічних значень фітонімів є суто специфічними і зумовлена розбіжностями мовних картин світу англійського та українського народів. Зустрічаються й такі конотації, які представлені двома мовами, але їх кількість значно менша, що дає підстави стверджувати про спільноєвропейське підґрунтя античної міфології та християнства. Щодо символічних значень, які притаманні двом мовам, це,

на нашу думку, зумовлено подібністю або спільністю традицій, звичаїв, ритуалів тощо. Тому варто наголосити, що розбіжностей у символічних значеннях досліджуваних мов усе ж таки більше, ніж подібностей. При цьому певні забарвлення можуть реалізуватися у фітонімах однієї мови і бути відсутніми в інших.

Література

1. Алексахіна Т. О. Полісимволічність назви «троянда» як реалізація її кумулятивного фону (на матеріалі української, англійської та французької мов) / Т. О. Алексахіна // Вісник СумДУ. – 84 Серія «Філологія». – № 2. – 2007. – С. 82-86.
2. Берестнева А. В. Языковые тенденции в выборе мотивирующих признаков в процессе номинации экзотических растений (на материале фитонимов русского и английского языков) / А. В. Берестнева // Известия Российского педагогического университета им. А. И. Герцена. Аспирантские тетради : Научный журнал. – СПб., 2007. – № 16 (40). – С. 357–359.
3. Бурмистрова Т. Н. Стереотипные представления о сверхъестественном в сакральной фитонимии / Т. Н. Бурмистрова // Вестник Московского госуд. обл. ун-та // Серия «Русская филология». – М. : Изд-во МГОУ. – 2007. – №3. – С. 62–66.
4. Василенко О. И. Отфитонимическая семантическая деривация : линвокогнитивный и культурологический аспекты (на материале русского и английского языков) / О. И. Василенко // Известия Уральского государственного университета. – 2008. – № 55. – С. 188–197.
5. Головкин Б. Н. О чем говорят названия растений / Б. Н. Головкин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Колос, 1992. – 191 с.

6. Комарова З. И. О соотношении фитонимических концептов в языковой и научной картине мира / И. З. Комарова, Г. Н. Плотникова // Проблемы языковой концептуализации и категоризации действительности. Екатеринбург, 2006. – С. 70–86.
7. Кузнецова Е. Л. Фитонимы как материал для изучения материальной и духовной культуры народа / Е. Л. Кузнецова // Язык и социум : VIII Межд. научн. конф., 5-6 дек. 2008г. : материалы конф. – Минск, 2009. – С. 37–40.
8. Подолян І. Е. Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 – Романські мови / І. Е. Подолян. – Київ, 2000. – 20 с.

Відомості про автора:

Старостенко Ольга Валеріївна

доцент кафедри англійської мови та методики її викладання ХДУ

домашня адреса: м. Херсон, вул.Кримська, 82

Контакт. тел. 0965550791

E-mail: starostenkoolga@yandex.ru